

considered, which is adequate to different styles of making administrative decisions. Influence on style realization of two integral descriptions of a personality who makes a decision – domination and orientation in the situation of choice is proved.

Keywords: style of making administrative decisions, personality properties of a leader, structure of personality.

Подано до редакції 26.05.2013

УДК 155.2+302.54

О. В. Кузнєцова

АДАПТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ У ПРЕДСТАВНИКІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті наведено результати теоретико-емпіричного дослідження специфіки адаптивності як стійкої властивості особистості у представників екстремальних видів діяльності. Встановлено, що особи, які тривалий час працюють в екстремальних умовах та демонструють надійність у професійній діяльності, характеризуються певним «портретом» адаптивності: вкрай високим рівнем розвитку цієї властивості загалом та певним якісно-кількісним сполученням її показників зокрема, що вказує на розвинені можливості швидко та адекватно орієнтуватися у нових мінливих умовах, зберігати емоційну рівновагу та адекватність поведінки, що спрямована на переборювання труднощів та досягнення високого результату діяльності.

Ключові слова: адаптивність, професійна надійність, екстремальні умови, професійна діяльність, професійна адаптація.

Значна частина життя дорослої людини пов'язана з професійною діяльністю. Її успішність має не тільки суспільно-корисне значення, а й є суттєвою складовою самореалізації особистості, досягнення певного статусу в суспільстві, матеріального статку, збереження фізичного та психічного здоров'я. Тому останнім часом науковий і практичний інтерес привертає проблема дослідження психологічних особливостей, що забезпечують професійну надійність працівників, яка поряд із ефективністю є однією з найважливіших ознак якості трудової діяльності.

Особливо важливим стає це питання в контексті дослідження професій, які включають у якості необхідного компоненту трудової діяльності людини виконання професійних дій в екстремальних умовах. Тривалий вплив стресогенних факторів, наявність постійної вітальної загрози для життя, висока ймовірність загибелі, поранення або травматизації висувають високі вимоги не тільки до рівня професійної підготовленості таких фахівців, але й до психологічних якостей особистості, що визначають можливості стабільної та продуктивної діяльності за таких умов.

Треба зазначити, що така постановка питання потребує більш широкого підходу, аніж вивчення сукупності особливостей та якостей особистості, що визначають психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах, яке традиційно здійснюється в психології [1], [4]. На наш погляд, в контексті проблеми професійної надійності центральне місце посідає питання про адаптацію особистості до діяльності в екстремальних умовах, що вимагає розгляду адаптивних якостей людини як її психологічних чинників.

Постановка питання про пошук витоків профе-

сійної надійності та професійного довголіття у представників екстремальних видів діяльності у площині адаптивних якостей людини є цілком природною, оскільки вона обумовлюється самою суттю поняття «екстремальні умови».

Екстремальними називають умови діяльності, які ставлять перед людиною значні труднощі, зобов'язують її до повної, граничної напруги можливостей, щоб упоратися з ними й вирішити поставлене завдання. Це вимагає мобілізації адаптивних здібностей людини, недостатній розвиток яких може призвести до посттравматичного стресу, адаптаційного розладу особистості або ж до дезадаптивних, деструктивних форм кризового реагування (алкоголізм, суїцид, наркоманія тощо) [3]. В. Лебедев вважає, що екстремальні умови відрізняються від звичайних ситуаціями, у яких сформовані психофізіологічні й соціально-психологічні механізми під впливом психогенних (тобто таких, що актуалізують психічні й соматичні реакції) факторів більше не можуть забезпечувати адекватне відображення і регуляцію людської діяльності. У результаті цього руйнується «адаптаційний бар'єр» і настає психічна дезадаптація [6].

Проте поза увагою дослідників залишається вивчення адаптивності особистості, професійна діяльність якої пов'язана з виконанням обов'язків в екстремальних умовах, як одного з провідних психологічних чинників її адаптації до діяльності, а отже й професійної надійності. Традиційно дослідження, в яких розглядаються професійно важливі якості представників екстремальних видів діяльності, присвячуються вивченню сили нервової системи, схильності до ризику, вольових якостей [2]. На сьогодні існують пооди-

нокі дослідження, в яких вказується на місце адаптивності в цьому ряду. Так, О. А. Запорожченко вказує, що в професії рятувальників адаптивність є більш важливою якістю, ніж психічна стійкість [2]. Тому розгляд адаптивності особистості у якості чинника професійної надійності у представників екстремальних видів діяльності є перспективним та своєчасним.

Аналіз поняття «адаптивність» показав, що існують неоднозначні його трактовки. З одного боку, під адаптивністю розуміється характеристика поведінки, що відбиває узгодженість цілей і результатів активності людини (функціональний аспект). З іншого, боку адаптивність розглядається як окрема системна властивість індивідуальності, особистості, що виступає як потенція до адаптації (особистісний аспект) [4].

Наявні в літературі відомості про особливості прояву адаптивності особистості у екстремальних умовах діяльності дають уявлення лише про функціональний аспект адаптивності, що відображає регуляцію поведінки особистості, яка перебуває безпосередньо в екстремальній ситуації. Так, розглядаються адаптивні, неадаптивні і дезадаптивні типи поведінкових реакцій в екстремальних ситуаціях професійної діяльності. Адаптивна поведінка відзначається поліпшенням регулятивної функції психіки, вчасним прогнозуванням й врахуванням змін в службовій обстановці, відбувається адекватне реагування, здійснюється мобілізація резервних можливостей психіки, оперативно застосовуються найбільш ефективні для даної ситуації необхідні навички, тактичні прийоми й способи дій, підвищується волевове регулювання діяльності і її загальна ефективність. Неадаптивна поведінка характеризується порушенням впорядкованості психічних процесів, послідовності і точності виконання прийомів і дій, ігноруванням наявного професійного досвіду, стереотипністю ситуативно-необумовлених реакцій, або вповільненням дій аж до повного заціпеніння. Дезадаптивна поведінка виявляється у підміні професійних навичок й умінь регуляції поведінки інстинктивними формами реагування на небезпеку [4], [7].

В контексті адаптивності розглядаються також й характеристики стану людини, що працює в екстремальній ситуації. При адаптивних станах людина може ефективно виконувати свої функції при оптимальному здоров'ї. Для неадаптивних станів характерне тимчасове зниження ефективності соціального й професійного функціонування, погіршення фізичного самопочуття, тимчасова дисфункція деяких психофізіологічних функцій. При дезадаптивних станах виконання діяльності стає неможливим, а стан вимагає активного корекційного та реабілітаційного втручання [3].

Зосереджуючи свою увагу на вивченні адаптивності саме в особистісному аспекті, відзначимо, що вона розглядається як стійка властивість особистості, що характеризує здатність до внутрішніх (внутрішньо-особистісних) і зовнішніх (поведінкових) перетворень, перебудов, спрямованих на збереження або відновлення рівноважних взаємовідносин особистості з мік-

ро- і макросоціальним середовищем при змінах в його характеристиках.

Особливості прояву адаптивності обумовлені структурою цієї властивості. Відповідно до положень континуально-ієрархічного підходу у дослідженні властивостей особистості (О. П. Саннікова, 1996), адаптивність розглядається як багаторівневе цілісне утворення, що включає формально-динамічний, змістовно-особистісний та соціально-імперативний рівні. Кожен з виділених у структурі адаптивності рівнів можна представити низкою репрезентативних ознак. Серед них основними, базисними є показники формально-динамічного та якісного рівнів як такі, що, поперше, належать до характеристик індивідуальності, темпераменту, тобто саме на їх засаді формуються змістовні характеристики адаптивності, такі, як здатність до свідомої регуляції адаптивних процесів, волевої регуляції поведінки та діяльності особистості, схильність до вибору певного соціального середовища, до якого адаптується особистість, вибору певних стратегій адаптації в типових соціальних ситуаціях тощо; по-друге, формально-динамічні та якісні ознаки містять у собі психологічну сутність адаптивності. На основі попередньо проведених нами досліджень виділені формально-динамічні та якісні ознаки, що поєднуються в когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий компоненти [8].

Виходячи з цих теоретичних положень, ми поставили за мету проведення емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення якісної специфіки адаптивності у осіб, що тривалий час працюють у екстремальних умовах діяльності, є пристосованими до них, що підтверджується такою характеристикою професійної діяльності, як надійність. Дослідження у цьому напрямку дозволяє значно розширити уявлення, з одного боку, про функціональні прояви адаптивності особистості, що важливо для загальнопсихологічного її вивчення, та з іншого, про психологічні чинники адаптації особистості до діяльності в екстремальних умовах та розвитку професійної надійності у представників таких видів діяльності. Саме цей аспект дозволяє підійти до визначення найбільш оптимальної моделі адаптивності як властивості особистості, яка дозволяє ефективно адаптуватися професіоналу до діяльності в екстремальних умовах.

У емпіричному дослідженні прийняли участь представники професій, діяльність яких пов'язана з екстремальними умовами. В останні роки спостерігається тенденція підвищення екстремальності діяльності співробітників ОВС, що пов'язана із затримкою злочинців, звільненням заручників, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку в період масових заходів, стихійних лих і надзвичайних ситуацій [5]. Все це дозволило у якості репрезентативної вибірки обрати досвідчених працівників спецпідрозділу «Беркут», до складу якої увійшли 35 чоловік. Для здійснення порівняльного аналізу було сформовано вибірку осіб, що здійснюють свою професійну діяльність у

звичайних умовах. Її склали вільнонаймані працівники органів внутрішніх справ (30 чоловік).

У двох сформованих підвбірках було проведено діагностику за тест-опитувальником адаптивності особистості (О. П. Саннікова, О. В. Кузнєцова), який діагностує параметри, відповідні до теоретичної моделі цієї властивості, наведеної вище [8]. Проведення діагностичних процедур та статистичної обробки

отриманих даних здійснювала слухачка факультету післядипломної освіти «Психологія» Хлисток О. М. під час виконання завдань випускної роботи під нашим керівництвом.

Аналіз отриманих даних здійснювався за допомогою методів якісного аналізу (методи «асів» та «профілів»). На рис. 1 представлені профілі адаптивності особистості, отримані у досліджуваних підвбірках.

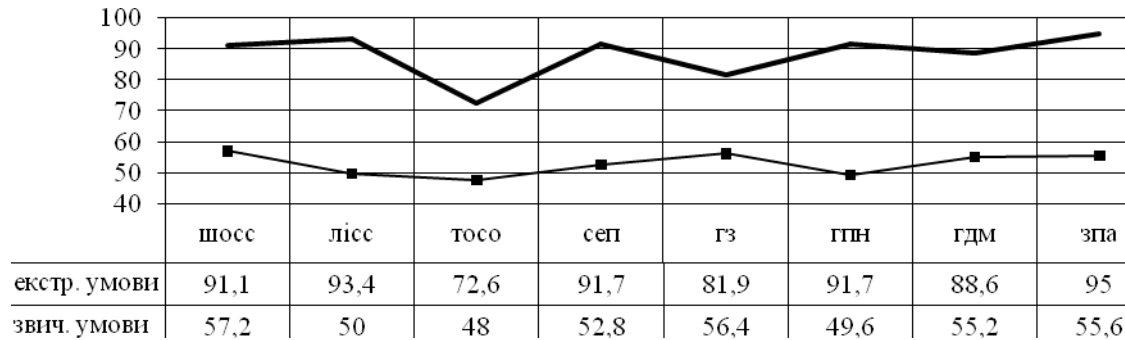

Рис. 1. Профілі адаптивності особистості у осіб, що працюють в екстремальних та в звичайних умовах діяльності.

На рис. 1 представлені профілі якісної структури адаптивності у осіб, що постійно працюють в екстремальних умовах, та осіб, що працюють в звичайних умовах. В отриманих графіках на вісі ОХ відмічено якісні показники адаптивності: ШОСС – широта охоплення сигналу соціуму, ЛІСС – легкість їх розпізнавання та ієрархізації, ТОСО – точність орієнтації в соціальних очікуваннях СЕП - стійкість емоційного переживання, ГЗ - готовність змінюватися, ГПН - готовність до здійснення конструктивних дій, які спрямовані на переборювання невдач, ГДМ - готовність до здійснення дій, які спрямовані на досягнення мети, ЗПА – загальний показник адаптивності. На осі ОУ – процентильні показники. Середня лінія ряду проходить через 50-й процентиль. Значення, розташовані у просторі вище середньої лінії ряду, характеризують тенденцію до позитивного полюсу параметру. Значення показників нижче середньої лінії ряду свідчать про вираженість від'ємного полюсу діагностованого параметру.

Аналіз отриманих профілів показав наявність відмінностей за адаптивністю між групами, що вивчаються. Це відображається перш за все в особливостях конфігурації кожного профілю і його розміщенні відносно середньої лінії ряду, а також в тому, яких рівнів досягають значення показників, що відмічаються візуально. Крім того встановлено статистично значущі відмінності між однойменними показниками профілів підвбірок за t-критерієм Стюдента, які отримано за всіма показниками адаптивності на високому рівні значущості ($p \leq 0,01$).

Вивчення кожного профілю адаптивності окремо дозволило встановити наступне. Профіль осіб, що працюють в звичайних умовах, розташований в зоні середньої лінії ряду. Його конфігурація не дозволяє визначити найбільш виражені показники адаптивності особистості. Це свідчить про значні індивідуальні

відмінності усередині виділеної нами підвбірки, що призводить до усереднення значень та, відповідно, до «сглажування» профілю. Це цілком закономірно, оскільки принцип створення даної підвбірки дуже формальний і не дозволяє виявити певні специфічні саме для цієї групи якісні особливості адаптивності. Але профіль адаптивності осіб, що працюють в звичайних умовах, є тим фоном, на якому яскраво виділяються специфічні особливості адаптивності осіб, пристосованих до діяльності в екстремальних умовах, визначення яких є метою нашого дослідження.

Профіль осіб, які працюють в екстремальних умовах, цілком розташований в зоні високих та найвищих значень, має чітку конфігурацію, яка характеризується наявністю чітко виражених показників, що вказує на певну однорідність підвбірки в контексті адаптивності. Тобто можна стверджувати, що особи, які тривалий час працюють в екстремальних умовах та демонструють надійність у професійній діяльності, характеризуються певним «портретом» адаптивності.

Його специфічною ознакою виступає вкрай високий рівень адаптивності, що відображає значення загального показника (ЗПА). Це вказує на високо розвинену здатність цих осіб до швидкої та ефективної адаптації, до адекватних перетворень в умовах швидкоплинних змін при збереженні психоемоційного стану та оптимальності поведінки.

Аналіз характеру отриманого профілю адаптивності осіб, пристосованих до діяльності в екстремальних умовах, показує що найбільш вираженими є показники легкості розуміння і ієрархізації сигналів соціуму (ЛІСС), широти охоплення сигналів соціуму (ШОСС), стійкості емоціонального переживання (СЕП) та готовності до здійснення дій, спрямованих на подолання невдач (ГПН).

Це свідчить про виражені здібності таких осіб виділяти серед різних стимулів, що діють в конкретній адаптаційній ситуації, головні, смислоутворюючі, найбільш об'єктивно значущі. Відмічається повнота охоплення сигналів в умовах, що змінюються, що, в цілому, забезпечує адекватне, вичерпне уявлення про адаптаційну ситуацію. Особи, які працюють в екстремальних умовах, характеризуються схильністю зберігати емоційне переживання, що виникає як реакція на нову чи невизначену ситуацію, та довготривалим його утримуванням без суттєвих змін в характеристиках домінуючих емоцій: їх знака та модальності, сили, інтенсивності, глибини та широти переживання. Їм притаманна емоційна стійкість. Також цій групі осіб властива готовність активно впливати на розвиток подій в новій ситуації з метою досягнення високого результату, здатність переборювати перешкоди та труднощі, які виникають в адаптаційній ситуації у напрямку гармонізації взаємовідношень з середовищем.

Менш сильною стороною представників цієї підвібірки є такі якості, як точність орієнтації в соціальних очікуваннях (ТОСО) та готовність змінюватися (ГЗ), що свідчить про деякі обмеження соціальної інтуїції та вміння розуміти та правильно оцінювати очікування соціального оточення, прогнозувати зміни у станах та поведінці людей, передбачати результати взаємодії з ними. У цих особистостей недостатньо розвинена потреба у власних особистісних змінах, вони не відзначаються відкритістю до нового досвіду.

Отримані результати показують, що для осіб, які працюють в екстремальних умовах, характерним є домінування тих показників адаптивності, які дозволяють

швидко та адекватно орієнтуватися у нових мінливих умовах, зберігати емоційну рівновагу та адекватність поведінки, що спрямована на переборювання труднощів та досягнення високого результату діяльності. При цьому у них дещо менш розвинені ті аспекти адаптивності, які відображають соціальний контекст взаємодії з середовищем, що може викликати труднощі у оцінці та прогнозуванні станів та поведінки інших людей, та ті аспекти адаптивності, які відображають готовність до внутрішньої роботи із самозмін, особистісного росту, самомоделювання.

Проведене емпіричне дослідження показало, що адаптивність має певну специфіку у осіб, пристосованих до діяльності в екстремальних умовах. Вона виявляється у край вислокому рівні розвитку цієї властивості загалом та у певному якісно-кількісному сполученню її показників. Той факт, що всі представники цієї групи продемонстрували високі показники адаптивності, на нашу думку, свідчить про те, що розвиток саме цієї властивості є однією з передумов пристосування цих осіб до умов діяльності, які пов'язані з значними труднощами, що викликають мобілізацією адаптивних здібностей людини.

Таким чином, адаптивність особистості займає повноцінне місце серед відомих в психології психологічних властивостей, що забезпечують адаптацію до діяльності в екстремальних умовах. Отримані дані дозволяють розглядати адаптивність як властивість особистості, що має важливе значення для адаптації особистості до діяльності в екстремальних умовах, її довготривалості та професійної надійності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдеев В. В. Психологические основы повышения эффективности деятельности работников ОВД в экстремальных ситуациях : учебное пособие / В. В. Авдеев. – М., 1988. – 134 с.
2. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 432 с.
3. Короленко Ц. П. Психофизиология человека в экстремальных условиях / Ц. П. Короленко. – Л., 1978. – 244 с.
4. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. Справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. – М., 2005. – 205 с.

5. Москаленко А. П. Професійна адаптація працівників органів внутрішніх справ: [метод. реком.] / А. П. Москаленко, Д. О. Коюзін. – Харків, 2000. – 45 с.
6. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях / В. И. Лебедев. – М., 1989. – 304 с.
7. Розов В. И. Психологический анализ адаптивности в экстремальных условиях. – Дисс. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / В. И. Розов. – К., 1993. – 146 с.
8. Санникова О. П. Адаптивность личности: [моногр.] / О. П. Санникова, О. В. Кузнецова. – Одесса: Издатель Н. П. Черкасов, 2009. – 258 с.

О. В. Кузнецова

АДАПТИВНОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАДЕЖНОСТИ У ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ ВИДОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.

В статье представлены результаты теоретико-эмпирического исследования специфики адаптивности как устойчивого свойства личности у представителей экстремальных видов деятельности. Установлено, что лица, которые длительное время работают в экстремальных условиях и демонстрируют надежность в профессиональной деятельности, характеризуются определенным «портретом» адаптивности: крайне высоким уровнем развития этого свойства в целом и определенным качественно-количественным сочетанием его показателей, что указывает на развитие возможности быстро и адекватно ориентироваться в новых, изменяющихся условиях, сохранять эмоциональное равновесие и адекватность поведения, направленного на преодоление трудностей и достижение высокого результата деятельности.

Ключевые слова: адаптивность, профессиональная надежность, экстремальные условия, профессиональная деятельность, профессиональная адаптация.

O. V. Kuznetsova

PERSONALITY'S ADAPTABILITY AS A PROFESSIONAL RELIABILITY FACTOR OF REPRESENTATIVES OF EXTREME ACTIVITY.

The article presents the results of theoretical and empirical research of specific adaptability as stable personality characteristics of representatives of extreme activities. Adaptability is considered as a stable personal property that characterizes the ability of the internal (intrapersonal) and external (behavioral) changes, alterations aimed at preserving or restoring the equilibrium relationship of the individual with the micro and macro environment with changes in its characteristics. It was found out that individuals who have been working in extreme conditions and demonstrate reliability in professional activity are characterized by a certain "portrait" of adaptability: extremely high levels of this property in general and specific qualitative and quantitative combination of his indicators. The investigation results showed that individuals, who are stable in extreme conditions, are characterized by the dominance of adaptability indicators. Individual adaptability is equal to other well-known psychological characteristics that provide adaptation to work in extreme conditions. These data allow us to consider adaptability as the property of an individual, which is important for the adaptation of the individual to work in extreme conditions, its duration and professional reliability.

Keywords: adaptability, professional reliability, extreme conditions, profession, professional adaptation.

Подано до редакції 10.05.2013
